

Goretity József:

A közönségesség mítosza

/F.Szologub: A kis démon/

1. "Какою же дорогою,
Куда же я пойду?"

/Ф.Сологуб/

Nehéz lenne eldönteni, hogy Szologub művészete az orosz irodalom melyik modernista irányzatához tartozik: a dekadenciához-e, vagy a szimbolisták első illetve második nemzedékéhez-e. Hiszen Szologub egyrészt az orosz irodalom legkövetkezetesebb dekadense, másrészt az első szimbolista nemzedékhez hasonlóan ő is "nyugatos", azaz a modern nyugat-európai irodalom felé orientálódott, harmadrészt Szologub mítoszteremtő, s mítoszai világnézetének elemeivé válnak - ez pedig a szimbolisták második nemzedékével rokonítja.

Szologub több modernista irodalmi irányzathoz is közeledett, de egyiknek sem vált soha odaadó hívévé. Mindvégig önmagához maradt hű: műveiben arra kereste szenvedélyesen a választ, miként lehetne a mitikus földi rosszból, "a bolond Aiszának uralmából, a szörnyű és nevetséges véletlenek világából" az ideák világába, "a szigorú és vigasztaló Ananke uralmába, a szükségszerűség és szabadság világába"¹ vezetni az embert. Az író ezt a feladatot valamiféle varázslattal, a teremtő művészet mágiájával szerette volna megoldani. Oeuvre-jét ez a "varázslás"

teszi jellemzővé és egyénivé.

+ | + +

Szologub művészetében központi szerepet kap a magányérzés. A századvégen oly divatos, sokszor "művi", felszínes magányérzet nála mályen átélt lelkiállapot, mely magánéletének következményeként és a modern szellemi áramlatok hatásaként jött létre. Magánéleti problémái összefonódtak Nietzsche magányos prófétájának heroikus pesszimizmusával, Lermontov Prófétaájával, méginkább Démonával.

A szologubi magánynak két típusa van. Lehet a magány nyomasztó érzés: az ember úgy érzi, kirekesztették mindentféle emberi közösségből. Törekszik arra, hogy valamely közösségbe bekerüljön, s ha ez nem sikerül, megbántott, megsértett, deformált ember válik belőle. A magány azonban lehet büszke magány is. Ebben az esetben az ember önmaga választja az egyedüllétet: nem akar a többi emberhez tartozni, ellenkezőleg, éppen menekül a külvilág elől. Szologub művészetében a magánynak e két formája szorosan összefonódik - nemcsak egymással, hanem az ember világban elfoglalt helyének és az élet értelmének problematikájával is.

Korai műveiben /Kremlev, Nehéz álmok/ -melyeken Dosztojevszkij erős hatása fedezhető fel - érezhető a közösségből kirekesztett ember magánya. De Szologub ezt a magányt nem úgy próbálja feloldani, hogy hőseit vissza akarná vezetni a társadalomba. Hisz szerinte - elfogadva a schopenhaueri nézeteket - a világ pokol, s az ember embernek ördöge. Ebbe a világba nem visszatérni kell, hanem menekülni belőle. Többnyire azonban nincs menekvést jelentő kiút. Vagy ha van is, az ember erőtlensége

miatt képtelen annak fellelésére.

Egyenes folytatása ennek a felfogásnak az a nézet, mely szerint az egyetlen kiút a halál, az "örök vigasztaló". A halál itt - a buddhizmushoz hasonlóan - a tárgyi világ tagadása, illetve az álmodozás szinonimája. A halál utáni, nirvánához hasonlatos, jövőbeli szép élet-álmot fogalmazódik meg Szologub fantasztikus világában. /Mair-csillag, Ojle, Egyesült Szigetek/.

A menekvés egy másik lehetősége: elfogadni az életet olyannak, amilyen, nem keresni olyat, ami nincs és nem is lehet benne, de felfedezni a benne rejlő értékeket. Ilyen érték lehet - Dosztojevszkij kijelentésének /"a szépség megmenti az emberiséget"/ megfelelően - a szépség, melyhez Szologubnál esztétikus erotizmus, az emberi meztelenség kultusza társul.

Úgy tűnhet, mintha Szologub ezzel a fordulattal az etikai problémákat esztétikai síkra helyezte volna át. Nála azonban az etikai és esztétikai problémák egy etikain és esztétikain túli eksztatikus szerelmi állapotban oldódnak fel, az élet csak ebben az eksztatikus állapotban fogadható el. Ez az az állapot, amelyben együtt van - Szologub különböző megfogalmazásai szerint - igen és nem, Dulcinea és Aldonsa, líra és irónia, "trirodovizmus" és "peredonovizmus"; ez az az állapot, mely "túl van jón és rosszon", ez az orosz nietzscheanizmus, a "felsőbbrendű élet".

Természetesen, ez az élet csak az író fantáziájában létezik. De ha a teremtett világ igazabb, mint a tárgyi, ha a világok teremtése a szubjektum szabad akaratától függ, ha a világok létrehozása teremtő játék, akkor e világok ura - az író - a büszke magányban élő mindenható "én".

Minden az "Én" kizárólagos joga: a kiúttalanságban való hit éppúgy, mint a halálba vagy a fantasztikus világokba vagy a szépségbe vetett hit. Ezért jelentkeznek e motívumok Szologub művészetében együtt, mindenféle időrendi vagy "fejlődési" sor nélkül.

A kör bezárult. Az egyén számára értelmét veszti az egyedüllétből való kiút további keresése: a pesszimiztikus magány szolipszizmusba fordult, ami végső soron ismét csak magány. Így, ebben a zárt, abszurd körben válhat az egyén egy személyben, egy és ugyanazon időben az általa teremtett világok istenévé és rabjává.²

2. "Внимательные читатели моего романа /.../ знают, какую дорогою идет теперь Ардальон Борисович."

/Ф.Сологуб/

Szologub több művében található olyan részletek, amelyek az orosz kisvárosi életet ábrázolják. Az orosz provinciális városokról rajzolt riasztó kép azonban csak "A kis démon" első önálló megjelenése /1907/ után váltott a szellemi élet tulajdonává. "A kis démon"-ban egy névtelen/!/ kisváros jellegzetes figuráival, főként a "szellemi elit" tagjaival találkozunk. Az események Ardaljon Boriszovics Peredonov, a helyi gimnázium orosz tanára köré csoportosulnak.

Peredonovnak, mint az orosz provinciális városi értelmiség típusának az elődje Csehov "tokbabújt embere", Belikov, Belikov és Peredonov "rokonságára" utal "A kis démon" következő részlete: "És ön /Peredonov!/ olvasta

Csehov "Tokbabújt ember"-ét? /.../ Nem igaz, mennyire találó?"³

Belikov és Peredonov külsőre és belsőre egyaránt hasonlóak. Belső tulajdonságaik közül az egyik legfontosabb, hogy mindkettőjüket valami meghatározhatatlan érzés nyomasztja. Ennek az érzésnek fő komponensei a félelem és a magány. Állandó félelmükből, gyanakvásukból következően képtelenek normális emberi kapcsolatok kialakítására. Belikovnak a hallgatás, Peredonovnak a durvaság jelenti a baráti kapcsolatot. Magányos életvitelükből mindkettejüknek csak egy dolog fontos: a törvények, rendeletek szerint élni. Belikov szerint pl. a tanárnak tilos kerékpározni, mert rendeletileg nincs megengedve, Peredonov szerint pedig tilos az utcán dohányozni, mert erre vonatkozóan semmiféle utasítás nincs.

Bár Szologub felhasználta Peredonov megalkotásakor Belikov tulajdonságait, a két figura mégsem azonos: Szologub sokkal sötétebbre festette hőst, mint Csehov a magát. Peredonov az, akinek "lassúak és tompák" érzékszervei; ő az, aki örül, ha valamit összepiszkolnak; ő az, aki mérhetetlen önbecsülésében nagy egyéniségnek és ellenállhatatlan hódítónak tartja magát; ő az, aki általa ravasznak tartott intrikákat eszel ki és feljelentéseket tesz. Érdekes azonban, hogy Peredonov hibáiért és bűneiért nem ő az egyedüli felelős. Hiszen közte és a város többi lakója között mindössze annyi a különbség, hogy Peredonovban koncentráltan van meg mindaz a rossz, ami a többiekben együttvéve; azaz ő a kisváros kvintesszenciája.

Az események középpontjában ugyan Peredonov és

kisszerű karrierizmusa /tanfelügyelői állás/ áll, de az eseményeket nem ő irányítja - mint ahogyan a város többi lakója sem. Az egyetlen aktívnak látszó figura Varvara, Peredonov unokahúga és élettársa. Varvara ígéreteivel és hamis leveleivel ugyan valamelyest felgyorsítja az eseményeket, de a történések szálait ő sem képes a kezében tartani, őt is magával ragadja valami személytelen felsőbbrendű hatalom, annak ellenére, hogy Varvara az egyetlen olyan szereplő, aki a mű végére eléri célját: Peredonov elveszi feleségül.

A városka szinte mozdulatlan felszíne alatt sötét erők működnek. Kiderül, hogy a regény valamennyi szereplője megrögzött egoista és kisszerű karrierista: mindegyiküknek megvan a maga "tanfelügyelői állása". Ez a "tanfelügyelői állás" ily módon a posványos kisvárosi életből való kiszakadásra tett kísérletek szimbólumává válik. A szereplők a Peredonovéhoz hasonló eszközökkel /pletyka, intrika, feljelentés, hazugság, durvaság/ akarják céljaikat elérni, s így a maguk módján valamennyien "peredonovokká" válnak.

Látszólag tehát "A kis démon"-ban is az történik, mint ami a "Tokbabújt ember"-ben: hogyan hat egy ember /pontosabban egy típus/ a környezetében élő többi emberre. Csakhogy Szologub megmutatja azt is, hogy a már "megfertőzött" emberek hogyan hatnak vissza a "fertőzőre", hogyan hatnak a város lakói Peredonovra.

Peredonovot a város lakói valóban nagy egyéniségnek és jó partinak tartják /ettől egyre nő önbecsülése/; ugyanakkor mint leendő tanfelügyelőre irigykednek is. Nem véletlenül fél tehát Peredonov a feljelentésektől. /A regény végén valóban fel is jelentik,/ Ebből táplál-

kozik Peredonov félelme, gyanakvása és magánya. E város életére is jól illenek Loginnak, a "Nehez álmok" főhősének szavai: "Mindén oldalról butaság és közönségesség".⁴

A középszerű, banális városi életről szólnak Csehov drámái is. Szologub regényének szereplői elszigeteltek és elidegenedettek. Az elidegenedés mindkét írónál a kommunikáció hiányában, sőt lehetetlenségében mutatkozik meg. Csehovnál a drámai hősök dialógusok helyett olyan monológokban beszélnek, amelyek meg-megszakítják egymást. Ennek ad absurdum vitt változata található meg a "Három nővér"-ben:

Csebutikin: És igazi kaukázusi módra vendégelték meg bennünket. Hagymaleves és pecsenyének csehertma, afféle húsétel.

Szoljonij: A cseremsa egyáltalán nem hús, hanem nővény, olyanforma mint a hagyma.

Csebutikin: Kedvesem, a csehertma nem hagyma, hanem ürühús.

Szoljonij: Én pedig azt mondom magának, hogy a cseremsa az hagyma.

Csebutikin: Én pedig azt mondom, hogy a csehertma az ürühús.

Szoljonij: Én pedig azt mondom magának, hogy a cseremsa az hagyma.

Csebutikin: Ugyan, mit vitatkozom! Hisz maga sohasem járt a Kaukázusban, és sohasem evett csehertmát.

Szoljonij: Én nem ettem, mert nem szeretem. A cseremसानak éppen olyan szaga van, mint a fokhagymának.⁵

Szologubnál a kommunikáció hiánya elsősorban a nyelvi durvaságokban és sztereotípiákban fejeződik ki. /Ilyenek pl. a szitkozódások/. De a kommunikáció hiányára utal Tyiskov beszéde is, amelyben nem a mondandó tartalma, hanem formája lényeges: Tyiskov ugyanis mindenre együgyű rímet farag. /Véleményünk szerint ez kifejezi Szologub l'art pour l'art-ellenességét is./

Az elidegenedett, magányos ember menekülni szeretne az unalmas kisvárosi életből. Ennek érdekében olyan célt állít maga elé, amelynek elérésétől élete gyökeres megváltozását várja. Ilyen cél Csehovnál pl. a Moszkvába való elutazás /Három nővér/, vagy a színészi karrier /Sirály/, Szologub regényében pedig a tanfelügyelői állás és annak minden változata. Ha a hősök elérik céljukat, kiderül, hogy ez a cél nem hozta meg számukra a várt eredményt /pl. Nyina a "Sirály"-ban, ill. Varvara "A kis démon"-ban./

A kitűzött cél azonban legtöbbször elérhetetlen a szereplők számára. Csak vágnak rá, álmodoznak róla, és külső segítséget várnak. Ilyen külső segítség Csehovnál a jaroszlavli nagynéni /Cseresznyés kert/, aki ugyan segít, de segítsége nem elegendő a cél eléréséhez, Szologubnál pedig ilyen külső segítség a titokzatos Volcsanszkaja hercegnő, aki talán nem is létezik, de ha létezik is, tőle hiába vár segítséget Peredonov. Az unalmas élet megváltozása és megváltoztatása továbbra is csak álom marad, s a hősök mindössze azzal vigasztalhatják magukat, hogy - ha kitartóan és szorgalmasan dolgoznak - a távoli jövőben meg fog valósulni a csodálatos élet. Csehovnál:

Versinyin: ...Két-három évszázad múltán az élet bámulatos szép lesz a földön. Az embernek ilyen életre van szüksége, és ha ez eddig még nincs meg itten, meg kell sejtenuünk, várnunk kell, álmodnunk kell róla, készülnünk kell rá. /.../

Tuzenbach: Azt mondja, hogy sok-sok év múlva az élet bámulatos szép lesz a földön. Helyes. De hogy már most részt vegyünk benne, hacsak távolról is, készülnünk kell erre az életre, dolgoznunk kell...⁶

Csehovnak a munkával töltött élet még jelentett valami halvány reményt a kisszerű élet megváltoztatására, de ő is kételkedett: célra vezető-e a munka, van-e egyáltalán cél, lesz-e szép jövő? Csehovnál e kérdések nyitottak, eldöntetlenek maradtak. E kérdéseket Szologub is megfogalmazta regényében - de már csak groteszk formában:

- " - ...úgy gondolod, kétszáz vagy háromszáz év múlva is dolgozni fognak az emberek?
- Másként hogy lehetne? Ha nem dolgozol, kenyéért sem ehetsz. Kenyéért pénzecskéért kapsz, a pénzecskéért pedig dolgozni kell.
- Nem, az emberek maguk nem fognak dolgozni, - mondta Peredonov, - mindenre gépek lesznek: elfordítasz egy kart és azzal kész is.
- Igen, az nagyon jó lesz. Csak hogy akkor mi már nem leszünk.

Peredonov rosszindulatúan Vologyinra nézett és rámondott:

- Csak te nem leszel már akkor, de én megérem."⁷

Szologub számára már nem jelentett problémát a csehovi kérdések megválaszolása: szerinte a boldog jövőben hinni örültség. Világos kifejezése ez a szimbolista teoretikának, mely szembehelyezkedett a világ töretlen fejlődését és a természettudományok mindenhatóságát hirdető pozitivistá tanokkal. Vologyin primitív érvelésében /ld. fenti idézet/ végbemegy a materializmus és a racionalizmus degradációja is, s helyükbe Szologub a kenyér motívumának segítségével - Dosztojevszkijre is utalva - a Biblia szellemi értékeket hirdető eszméjét állítja: "...nemcsak kenyérral él az ember...".

Még valamit meg kell állapítanunk: Peredonov azon kijelentése, miszerint ő két-háromszáz év múlva is élni fog, nem csupán örültségének kifejezője. Szimbolikus jövendölése ez annak, hogy a távoli jövőben is élni fognak Peredonovok és Belikovok, Rutyilov nővérek és Prozorov nővérek, létezni fog az unalmas, céltalan, kisszerű városi élet is, amely Ardaljon Boriszovics Peredonovot nyomasztotta és az örületbe kergette.

3. "Вся природа - тихий бред"

/Ф.Сологуб/

Úgy tűnik, Szologub a provinciális város ábrázolásában az orosz irodalom realista hagyományait követte. Nem véletlenül írta róla A. Belij, hogy ő az orosz realizmus omegája.⁸ Szologub realizmusát azonban - véleményünk szerint - a következőképpen kell értelmeznünk. "A kis démon"-nak van egy tartalmilag naturalisztikus magja: a kisváros élete, az emberek viselkedése, törekvéseik, érdekeik, nézeteik, műveltségük stb. Ezt a naturalisztikus magot azonban nem naturalisztikus, hanem groteszk és szimbolikus eszközökkel bontja ki Szologub. Másrészt ez a

tartalmát tekintve naturalisztikus, eszközeit tekintve szimbolikus mag a regénynek csak egy rétegét alkotja; ez a mag csupán "alapja" a szimbolikus mű-egésznek.

Szologub több kritikusa hasonlította "A kis démon"-t Huysmansnak, a naturalistából dekadenssé vált francia író regényeihez. Az összehasonlításnak az az alapja, hogy Huysmansnak és Szologubnak írói elképzeléseiben van egy közös vonás: úgy kell regényt írni, hogy a regénynek a hétköznapi életet aprólékosan, naturalisztikusan bemutató rétegére ráépüljön egy másik, misztikus szint is; ahogyan Huysmans hirdette: meg kell teremteni a "szellemi naturalizmust vagy a "természetfeletti realizmust"⁹. Szologub e feladatot úgy oldotta meg, hogy nála maga a banális hétköznapi élet válik misztikussá és szimbolikussá.

Mint arról már volt szó, Szologub hősei visszataszító jelleműek. Ennek megfelelően a műben szereplők külseje is visszataszító: sárosak, piszkosak, nevetséges külsejűek és majdnem mindig részegek. Mintha Szologub a szereplők külsejével is ki akarta volna fejezni belső tulajdonságait. Nézzük pl. Versinát: rosszasága nemcsak viselkedésében nyilvánul meg, hanem tükröződik külsején is: "/Versina/ egy kicsi, sovány, feketebőrű, feketeszemű, fekete szemöldökű asszony, teljesen feketében. Egy cseresznyefaszipkából cigarettázott..."¹⁰ Ebben a részben még nincs semmi különös. Viszont a regény egy másik részében már ez áll róla: "/Versina/ kertjének kerítése mögött a kiskapunál állt egy hatalmas f e k e t e kendőbe burkolózva, és d o h á n y z o t t. Peredonov nem ismerte meg azonnal Versinát. Alakjában valami baljóslatú dolog fenyegetett: egy f e k e t e b o s z o r k á n y állt ott, b ű b á j o s f ű s t ö t eregetett és v a r á z s o l t."¹¹ /Kiemelés tőlem - G.J./ Ez már valami furcsa, nyomasztó és ugyanakkor nevetséges

érzetet kelt. Csak Peredonov számára tűnt ilyennek ez a nő - vagy valóban ilyen is volt? A kérdés eldönthetetlen.

Hasonló technikát alkalmaz Szologub a város, a környezet ábrázolásakor is: Peredonov szennyes belső világa tükröződik a környezetén is. Emiatt esős, borongós mindig az időjárás, emiatt "leselkednek" Peredonov után a felhők, máskor pedig úgy keringenek az égen, mint ahogyan Peredonov sötét gondolatai kergetik egymást. Az egész világot kicsinyes emberi törekvések szövik át, az egész világ szennyes, mert "minden, ami /Peredonov/ tudatáig eljutott, ocsmányossággá és sárrá változott."¹² Az egész világ Peredonov belső világának kivételése: a köznapi élet misztikussá vált.

Nyelvi szinten a köznapi élet misztikumba hajlása szinte megfoghatatlan. Talán az ismétlések, melyek a népi énekek ismétléseire és állandó jelzőire emlékeztetnek, Szologub legfontosabb eszközei az átmenet érzékeltetésére. Érdekes, hogy a reális /pl. Versina feketesége/ úgy fordul misztikumba /Versina - boszorkány/, hogy az átmenet ábrázolásának tárgya /Versina/ reális és misztikus egyszerre: a realitás és misztikum határai elmosódnak, sajátos "lebegést" adva ezzel a műnek. S éppen ez Szologub regényírói technikájának egyik legjellemzőbb sajátossága.

4. "Недотыкомку серую

Отгони ты волшебными чарами,
Или наотмашь, что ли, ударами,
Или словом заветным каким."

/Ф. Сологуб/

"A kis démon" misztikája démonikus jellegű. Sok a hasonló vonás Szologub regénye és Lermontov "A Démon" című

poémája között: a Démon és Peredonov magánya, bánatos, halott szemeik, meghatározhatatlan, nyomasztó érzéseik - mind szövegszerű egyezésről is tanúskodnak.

Úgy tűnik, mintha Szologub regénye a Démon következő monológjának kifejtése lenne:

"A földtekét közönnyel néznéd,
Hisz semmi jót itt nem találsz:
Itt nincs örökké tartó szépség,
S igaz boldogságot se látsz.
Itt lenn csak bűn és kínhalál van,
Sekélyes szenvedélynek él
Az ember, s bárhogy ég a lázban,
Szeretni fél - s gyűlölni fél."¹³

Figyelembe kell azonban vennünk, hogy Szologub a Démon romantikus tulajdonságaival Peredonovot ruházta fel, s ennek következtében a Démon képviselte értékek - melyek Szologubnál még Nietzsche Zarathustrájának heroikus pesszimizmusával is párosultak - "A kis démon"-ban Peredonov értékrendszerére, a közönségesség szintjére szállítódnak le, s így elértéktelenednek, sőt nevetségessé válnak. A romantikus-heroikus démonizmus helyére így lép a regényben a kicsinyes ördögösség. S a szologubi ördögösségben a központi helyet már nem is Peredonov, hanem nyedotikomka, ez a kicsiny, szürke ördög, Peredonov minden rosszságának jelképe foglalja el.

Szologub eldöntötte Lermontov kérdését: "Ez maga a hatalmas Sátán volt / Vagy egy kis démon a legrangtalanabbak közül..."¹⁴: Peredonovot sem nem a Sátán, még csak nem is Ivan Karamazov ember formájú ördöge gyötri - Peredonov nyedotikomkának, ennek az alakváltozó, táncoló, pici ördögöcskének a megszállotja. Peredonovhoz már csu-

pán ilyen ördög méltó. Szologub ördögössége végső formájában tragikomikus, s így a régi orosz irodalmi hagyományok folytatódnak benne. Szologub ördögösségébe a népi démonológia komikus elemei elsősorban Gogol "Esték a gyikanykai tanyán" című művén keresztül kerülhettek be.

Az "Esték a gyikanykai tanyán" című elbeszélés-sorozat a népi démonológia hatása alatt íródott. Olyan ez a mű, mintha dilettáns, fiktív szerzője az idő és a misztika homályából átszűrődő, szörnyűséges, ördögi históriákat mesélne. Valójában e történetek szórakoztató mesék. "A kis démon"-ba Gogol művének reminiszcenciáival éppen a szörnyűségesnek és a vidámnak e furcsa keveréke kerül.

Szologubnál is és Gogolnál is állandóan ténykedik az ördög. Az ember lelkének megrontásában az ördög segítségére van a macska, mely Gogolnál vagy rátámad az emberre, vagy boszorkányhoz hasonlóan öregasszonnyá változik, Szologubnál pedig óriási méretűre nő. Ha az ördög szórakozni akar, Gogolnál kártyázik az emberrel. Szologubnál az ördögi kártyák /a néphit szerint a kártya az ördög bibliája/ leskelődnek Peredonov után.

Az ember természetesen meg akar szabadulni az ördögtől. A régi orosz démonológia szerint a kis ördögtől könnyen meg lehet szabadulni botütéssel, keresztvetéssel vagy ördögűző szavakkal. Gogolnál: "Чур меня, чур, сгинь, дьявольское наваждение". "Чур меня, Сатана."¹⁵ Szologubnál: "Чур-чурашки, чурки-болвашки, буки-букашки, веди-таракашки. Чур меня. Чур меня. Чур, чур, чур. Чур-перечур-расчур."¹⁶

Gogol és Szologub műve között találunk tartalmi hasonlóságot is: Gogolnál a falu feje együtt él sógornőjével, közben azonban más lányok után is jár, amiért rokona és élettársa megszidja. Tulajdonképpen hasonló Peredonov és Varvara viszonya is. És még egy érdekes reminiszcencia: az egyik gyikanykai elbeszélésben egy füstölgő házikóban

ördög lakozik: "A kormos kéményből oszlopban dőlt a füst, és olyan magasra szállt, hogyha nézed - leesik a sapka a fejedről, a sztyeppét forró széndarabok borították be, és az ördög - nincs miért emlékezni rá, a kutyafira - olyan keservesen zokogott zugában, hogy a megriasztott varjak csapatostól szálltak fel a közeli erdőből és vad káromással kerengtek az égen."¹⁷ Úgy gondolom, ez a házikó kelt életre "A kis démon"-ban Versina alakjában: a kéményből kiáradó füst - Versina állandóan dohányszagot, a varjak fekete serege - Versina feketesége, az ördög a házikóban - Versina gonoszsága.

Szologub "A kis démon"-ban felhasználja - mégpedig egyszerre! - Gogolnak két, ellentétes irányú írói fogását: a kicsinyítést és a nagyítást. Például a Peredonov - Démon kapcsolatban /nagyítás/ mindig jelenlevőnek érezzük nyedotikomkát is, ami jelzi az értékvesztést. Az eredeti Démon-alak és a nyedotikomka által gyötört Peredonov démonikus figurája között óriási eltérés van: a nagyság és a közepszerűség közti különbség. Ebben az összehasonlításban Peredonov csak nevetséges lehet.

Másrészt a Peredonov - nyedotikomka kapcsolat /kicsinyítés/ megmutatja, hogy a végletekig vitt közepszerűségnek, a banális életnek eredménye az örültség. Viszont a Peredonov - nyedotikomka kapcsolatban mindig jelenlevőnek érezzük a Démont is. A Démon jelenléte ebben az összefüggésben arra enged következtetni, hogy Peredonov közepszerűsége - világméretű közepszerűség, örültsége - világméretű örültség, azaz értelmetlen és abszurd az egész világ.¹⁸

5. "Что было, будет вновь.

Что было, будет однажды."

/Ф. Сологуб/

Peredonov hiába küzdött nyedotikomkával, nyedotikomka erősebb volt nála, s az örületbe kergette őt. Győzedelmeskedett a szürkeség, a középszerűség. Peredonov legnagyobb bűne éppen a középszerűség, amely ellen már az Apokalipszis is int: "Tudom a te dolgaidat, hogy te sem hideg nem vagy, sem hæv; vajha hideg volnál vagy hæv. Így mivel lágymeleg vagy, sem hideg, sem hæv, kivetlek téged az én számból."¹⁹ Ez a "lágymelegség" hatja át Peredonovnak még azokat a bűneit is, amelyeket az emberiség bármilyen törvénye /legyen az akár pogány, akár keresztény, akár polgári törvény/ fő bűnöknek tart.

Az egyik ezek közül a testvérházasság, Peredonov feleségül veszi unokahúgát, Varvarát. Ez bűn. Viszont Peredonov és Varvara rokonsága annyira távoli, hogy kétséges, valóban bűnös-e még ez a kapcsolat. Ilyen a középszerű ember középszerű bűne. /Csak az összehasonlítás kedvéért jegyezzük meg: a nagy egyéniségeknek - pl. a görög mitológia isteneinek - a bűneik is nagyok: Héra egy személyben volt testvérhúga és felesége Zeusznak./

A másik főbenjáró bűn a gyilkosság. Szologub már korábbi műveiben foglalkozott a gyilkosság morális megítélésének lehetőségeivel. Véleményünk szerint ezirányú érdeklődése Dosztojevszkij "Bűn és bűnhődés" című regényének hatására született. Már a "Nehéz álmok" című regényben megtalálható a gyilkosság motívuma, szorosan összefonódva az áldozat motívumával. E regényében Szologub olyan helyzetet teremt, amely alapján -mintegy Dosztojevszkijjal polemizálva - felmentheti főhősét, a gyilkost. "A kis démon"-ban Szologub a "Bűn és bűnhődés"-nek nem polémiáját, hanem paródiáját adja: "Megöltem egy poloskát."²⁰ - mondja Peredonov, beteg elméjének árnyképeit csapkodva a falon.

Az örült Peredonov azonban valóban ől is: megöli

barátját, Vologyint. Ez bűn. Viszont azt is tudjuk, hogy Vologyin úgy nézett ki, mint egy bárány, sőt Peredonov képzeletében a bárány és Vologyin ekvivalens fogalmakká váltak. Peredonov tehát nem embert ölt, hanem állatot, s ezzel megtörténik a bűn nagyságának csökkentése, Peredonov értékrendszeréhez való süllyesztése.

Peredonov gyilkosságával kapcsolatban azonban egy új probléma is felszínre kerül: véleményünk szerint ezzel a gyilkossággal világossá válik, hogy Szologub regényében fellelhetőek annak a nézetnek elemei, miszerint a történelem körfolyamat. Szologubnál a történelmi folyamat a kultúra történetével azonos. /A kultúrtörténet körfolyamatának bezáródására, minden kultúra kipusztulására utal a regénynek az a része, melyben Peredonov könyveket éget el./ Regényének szereplőiben ősi, barbár korok emberei keltek életre. Szologub megmutatta azt, amit Jung, korának kiváló pszichológusa csak tíz évvel "A kis démon" elkészülte után állapított meg: a neurotikusok és a primitívek szellemi termékei között nagy hasonlóság fedezhető fel. Azaz: Peredonov a regény hétköznapi életének szintjén egyszerűen csak örült, szimbolikus szintjén azonban valamiféle ősi. S mivel a regény többi szereplője nem veszi észre Peredonov örültségét, sőt örült cselekedeteit természetesnek, helyénvalónak ítélik meg, ők is neurotikusoknak, illetve egy primitív társadalom tagjainak tekinthetők.

Az ősiség motívumai átszövik az egész regényt. Ilyen motívum például az, hogy a város lakói közvetett módon kapcsolatba kerülnek az eredendő bűnnel. Az őszövség beszámol arról, hogy Ádám és Éva, miután ettek a tudás fájának gyümölcséből, szégyellni kezdték meztelenségüket. Ugyanígy van Szologub a maga szereplőivel is: bűnösök, tehát szégyenkeznek meztelenségük miatt. Ez alól mindössze

két nő képez kivételt: Ljudmila és Grusina, de ők sem bűntelenségük miatt. Grusina meztelensége az emberi test szépségének meggyalázása: "Grusina merészen nyitott öltözéke szép volt, - de micsoda ellentmondás! A bőrén bolhacsípek, modora durva, szavai túrhetetlenül közönségesek. Ismét a meggyalázott testi szépség." ²¹ Ljudmila és Szasa Pilnyikov esztétikus-erotikus játékában, a szépség kultuszában pedig a kereszténység előtti idők térnek vissza: "Szeretem a szépséget. Bűnös, pogány vagyok. Nekem a régi Athénben kellett volna születnem." ²² - mondja Ljudmila. Ljudmila és Szasa/ pogány "vallása" a regény maszkabál-jeleneteiben csúcsosodik ki. A regénybeli maszkabál hasonlít ugyan a hajdani bakkhánáliákra vagy dionüszziádákra, de ezt is a "peredonovizmus" szövi át. Nem a gátlások felszabadítása, a vágyak vad, ösztönös kitörése ez a maszkabál, mint a Dionüszosz-ünnepeken, hanem örült káosz, mely tűzvésszel, a pokol tűzével végződik. De bármilyen közönséges is ez a maszkabál, a régi pogány népünnepélyek mégiscsak megidéztenek általa, bizonyítva ezzel a város lakóinak ősiségét.

A regény legrészletesebben kidolgozott "őse" azonban maga Peredonov. Akárcsak az őszövetség ősatyái, ő is hosszú életet akar élni. Igaz, Peredonovnak nincs sok köze a keresztény valláshoz /csak azért jár templomba, mert egy leendő tanfelügyelőnek illik részt venni az istentiszteleteken/, a vallási szertartásokban csak varázslást látott. Peredonov a rontás erejében hisz. Az, hogy kiszúrja a kártyafigurák szemét, nem egyszerűen csak örültség, hanem a rontás egyik formája: a kártyafigurák "megvakításával" Peredonov képletesen ellenségeit, az utána leselkedőket vakítja meg. A skótoknál szokás volt kibökní a gyűlölt ember fényképének szemét, hogy a valóságban is megvakuljon. /.../ Az effajta képletes rontás abból a világszerte máig elterjedt hiedelemből fejlődhetett ki, amely szerint állatnak, embernek vala-

mely része /.../, ha birtokunkba kerül, hatalmunkba adja őt magát is. A varázslásnak ez a módja /.../ minden népnél emberemlékezet óta szokásos volt."²³ - írja Zolnay Vilmos. Peredonov ősiségének bizonyítéka az is, hogy a kövér nők iránt érez vonzalmat. Kövér, dús idomú nőket /ősanýákat?/ ábrázolnak az őskori kultúrákból származó ún. Vénusz-szobrok és domborművek is /pl. a Willendorfi Vénusz/.

Peredonov /és a város többi lakójának/ ősiségét azonban éppen a gyilkosság bizonyítja leginkább. Peredonov megölte Vologyint, a bárányt. A regényben a bárány az áldozat szinonimája, mint ahogyan a keresztény mitológiában is : Jézus Isten b á r á n y a, aki kínhalált halt az emberiség bűneiért; Vologyin pedig olyan áldozati B á r á n y , aki Peredonov középszerű bűneiért halt meg. Vologyin az új korok új Krisztusa. De a Krisztus és Vologyin közötti párhuzam is arra hivatott, hogy a modern kor közönségességéről valljon.²⁴

Vologyin megölése magába foglalja az emberiség prehistorikus állapotát is: azokat a barbár időket, amikor ember- vagy állatáldozattal /főként báránnyal!/ hódoltak különféle pogány istenségeknek. Ezt bizonyítja a gyilkosság elkövetésének módja is: "Peredonov gyorsan elővette a kést, Vologyinra vetette magát és á t v á g t a a t o r k á t."²⁵ /Kiemelés tőlem - G.J./ A szakrális ölés mellett szól az embereknek a gyilkosság utáni viselkedése is. Klavgyija felüvöltött: "Emberek, összevagdalták!"²⁶, a tömeg pedig lassan-lassan betódul a szobába és körbeveszi Peredonovot, aki mint egy hajdani sámán, "csüggedten ült és valami összefüggéstelen és értelmetlen dolgot mormolt."²⁷ Véleményünk szerint itt ugyanarról a "közös elkövetésről" van szó, amelyről Zolnay Vilmos így írt: "A közös elkövetés /.../ minden szakrális ölés sajátja, még akkor is, ha maga az áldozó már egyetlen személy. Vére mirajtunk!"

kiáltja a tömeg."²⁸

Mindezek alapján azon következtetésre juthatunk, hogy Peredonov nem ölt, hanem groteszk módon, új dologként eljátszott egy, az emberiség által az ősi időkben már lejátszott pogány misztériumot: áldozatot mutatott be. Peredonov misztériuma tragikomikus, és mindenekelőtt közönséges.

A pogány misztériumokról Zolnay Vilmos a következőket írja: "Az istenség egyben áldozat is volt; az áldozatot egy ősi istenségnek mutatták be, de éppen azzal, hogy valamit áldoztak, ez a valami is istenné lett, így tulajdonképpen maga-magának is áldozták fel."²⁹ "A kis démon"-ban közönséges áldozatot mutat be a közönséges pogány vallás közönséges papja a közönségesség ősi istenének. Az áldozás során az ősi istenség életre kel, új közönséges istenségek keletkeznek, biztosítva ezzel a közönségesség halhatatlanságát.

Szologub "A kis démon" című regényében a közönségesség térben és időben végtelen: kiterjed az egész világra és létezik az idők kezdetétől az idők végezetéig. A közönségesség elől nem menekülhet az ember sem távoli bolygókra, sem a távoli jövőbe, sem az eszményi széphez, sem a halálba. A közönségesség a tárgyi világ személytelen hatalma, sorsa; Szologub megteremtette a közönségesség mítoszát.

A közönségességet Szologub nevetségesnek ábrázolja annak ellenére, hogy tudja, mennyire tragikusan hat az emberre a közönségesség. De a humor és a nevetés - legyen bár hangos hahota vagy csendes belső mosoly - a közönséges élet fölé emeli az embert. Ezért nevetett és nevetetett Szologub. Az ilyen felülemelkedésre Peredonov azért képtelen, mert hiányzik belőle a nevetésre való képesség, a humorérzék.³⁰ A nevetés, az öröm, az alkotás szabadsága...

Az alkotás ekstázisában, a "felsőbbrendű élet"-ben élő alkotó hatalma, sorsa önmaga. Minden tőle magától függ. Igaz, az alkotó nem tud önmaga bűvös köréből kiszabadulni, de e bűvös körbe nem hatolhat be a szennyes, közönséges külvilág sem. S belső világát pedig olyanra teremti az alkotó, amilyenre akarja. A teremtés közben az alkotó is végigjátssza az emberiség által már lejátszottakat. De nem a játék tartalma, hanem a játék öröme a lényeges számára. Ezt a "peredonovok" nem érthetik: fantáziájuk túlságosan meg van terhelve az élet banális dolgaival. Nem érthetik, hogy a dionüszoszi ekstatikus állapot új, szép világokat nyithat meg a játszó előtt: "Az új élet vadsága könnyed és édes mámorral töltött el, gyors futással lelkendeztek a lábak, - az önfeledtség hevében elégték a nehézkes földi idő súlyos terhei. És elégték a gyors pillanatok is, és hamvukból új világ épült, - a mi világunk. Egy világ, mely az ifjúság ekstázisában ég..."³¹

Jegyzetek

1. F.Szologub: Tyeatr odnoj voli
Szobranyje szocsinyenyij v 12 tomah. tom 10. Szt.-Pétervár, 1910 136.old.
2. Vö.: "Я - Бог таинственного мира,
Весь мир в одних моих мечтах.
Не сотворю себе кумира
Ни на земле, ни в небесах.
Моей божественной природы
Я не открою никому.
Тружусь, как раб, а для свободы
Зову я ночь, покой и тьму."
/Hasonló probléma - az "én" bűvös köréből való kiszakadás vágya - fogalmazódik meg Babits: "A lírikus epilógja" című versében is./
3. F. Szologub: Melkij besz /A kis démon/, Moszkva-Leningrád, 1933. 106.old.
4. F.Szologub: Tyizsolije szni /Nehéz álmok/ Szt.Pétervár, 1909. 308.old.
5. A.P. Csehov: Drámák. Budapest, 1978. 499.old.
6. A.P. Csehov: Drámák 479.old.
7. F. Szologub: Melkij besz 368-369.old.
8. A. Belij: Lug zeljonij. New York and London, 1967 153.old.
9. J.K. Huysmans: Ott lenn /La Bas/ Budapest, 1922.
ford.: Kállay Miklós, 9.old.
10. F. Szologub: Melkij besz 42.old.
11. F. Szologub: Melkij besz 264.old.
12. F.Szologub: Melkij besz 141.old.
13. M. Lermontov: A Démon. In.:Lermontov: Izmail bég.- A cserkesz fiú. - A Démon. Elbeszélő költemények. Budapest, 1983. 160.old.

14. M.Lermontov: Szkazka dlja gyetyej
Szobr. szocs. v 4 tomah, tom 2. Moszkva, 1958 72.old.
15. N.V.Gogol: Vecsera na hutore bliz Gyikanyki. Harkov,
1982. 28. és 67. old.
16. F.Szologub: Melkij besz 89.old.
17. N.V.Gogol: Vecsera... 48.old.
18. A földi rossznak metafizikai rosszként való ábrázolása
alapján Szilárd Léna F.Szologub művészetét F.Kafka mű-
vészetével rokonítja. /Lena Szilárd: Russzkaja litye-
ratura konca 19 - nacsala 2o. veka. 189o-1917. tom 1.
Budapest, 1981. 155.old.
19. Jelenések könyve 3,15-16
20. F.Szologub: Melkij besz 344.old.
21. F.Szologub: Melkij besz 38o-381.old.
22. F.Szologub: Melkij besz 356.old.
23. Zolnay Vilmos: A művészetek eredete. Budapest, 1983.
6o-61.old.
24. Szologub regényében jól nyomon követhető, hogy degra-
dálódik minden: rossz és jó, ördög és isten. A modern kor
emberének már csak kis ördöge /ld. erre vonatkozóan a
dolgozat 12.oldalát/ és kis istene van.
25. F.Szologub: Melkij besz 415.old.
26. F.Szologub: Melkij besz 416.old.
27. F.Szologub: Melkij besz 416.old.
Véleményünk szerint Peredonov sámánosságára utal az is,
hogy a regény folyamán többször is űrült táncot jár
/a sámán révülése/, s vele együtt többen is táncolnak:
a háziasszony, Vologyin, sőt még nyedotikomka is.
28. Zolnay Vilmos: A művészetek eredete 439.old.
29. Zolnay Vilmos: A művészetek eredete 121.old.
30. Vö.: "Amikor Peredonov jelenlétében nevettek, és nem
tudta, hogy min, mindig azt feltételezte, hogy
rajta nevetnek." /F.Szologub:Melkij besz 49.old./
Illetve: "...a humortalan ember - akinek passzív érzéke

sincs a humor iránt-, valóban etikailag defektu-
sos ember: görcsössége túl erős ahhoz, hogy meg-
tudjon tőle szabadulni, hogy fel tudjon oldódni.
Sőt, az ilyen ember alapjában véve gyakran fél
is a humortól, éspedig joggal, mert úgy érzi,
hogy ellene irányul. Ez másrészt azt jelenti,
hogy ő maga komikus tárgyként szerepel, vagy
legalábbis úgy érzi, hogy mint ilyenre vonat-
kozik rá is a humor." /N.Hartmann:Esztétika.
Budapest, 1977. 665.old./

31. F. Szologub: Tyeatr odnoj voli 135.old.